

A személynevek Anonymus Gesta Hungarorumának angol és román fordításaiban*

1. Bevezetés. Anonymus Gesta Hungarorumának számos fordítása létezik: a magyar fordítások mellett (LETHENYEI 1790; MÁNDY 1799; SZABÓ 1860; FEJÉRPATAKY 1900; PAIS 1926, M.; VESZPRÉMY 1999) olvashatjuk a gesztát francia (POTOCKI–SCHWAJCZER 1796/é. n.), román (R1., R2., R3.), cseh (PRAŽAK 1988), német (SILAGI Hrsg. 1991), szlovák (MÚCSKA 2001), lengyel (GRZESIK szerk. 2006), orosz (ЮПАЦОВ 2007–2013)¹, katalán (FERNÁNDEZ–KOMLÓSI 2008) és angol (A1., A2.) nyelven is. A fordítások nagy száma azzal magyarázható, hogy a mű nemcsak a magyarság korai története számára fontos, hanem Európa története szempontjából is. Véleményem szerint a magyar történészeknek és nyelvtörténészeknek többek között az is feladatuk lehet, hogy nyomon kövessék történelmi forrásaink és nyelvemlékeink hazai, illetve nemzetközi útját egyaránt. Jelen tanulmányban e feladatnak egy kisebb részére vállalkozom, a román és angol fordítások személynévközlési gyakorlatára koncentrálván.

Kutatásom kezdetekor nyilvánvalóvá vált, hogy a fordításoknak nincs egységes módszere a tulajdonnevek közlésére vonatkozóan. Ez magyarázható azzal, hogy a nevek fordítása általánosan is számos kérdést felvet, és tovább árnyalja a problémát az, hogy számolnunk kell a tulajdonnevek történeti meghatározottságával is, illetve azzal, hogy maga Anonymus is valamilyen fordítási művelet eredményeként illesztette be latin nyelvű szövegébe az ómagyar tulajdonneveket. Eddigi munkáimban a helynevek fordítási módszereit vizsgáltam (BÁTORI 2019, 2020, megj. a.), ám mivel a műben felsorakoztatott helynevek szoros összefüggésben vannak a személynevekkel, indokolt mindkét névtípusnak a vizsgálatát. Jelen tanulmányban a személynevek fordítási módszerei állnak a középpontban, de az egyes jelenségek pontos szemléltetése érdekében olykor helynevekre is utalok. A következőkben a személynevek fordításait meghatározó tényezőket a kontextus különböző szintjeinek (mikro-, mezo- és makroszintnek)² a külön történő bemutatásával igyekszem szisztematikusan áttekinthetővé tenni.

Kutatásom a jellegéből adódóan interdiszciplináris, a hagyományos nyelvtörténetre és a történeti névtanra is támaszkodik. Mivel szövegemlék közléséről van szó, az alkalmazott nyelvtörténeti kutatások sorába is illeszkedik (ezen újnak számító kutatási területről l. SZENTGYÖRGYI 2020, KUGLER 2020), és mivel névfordításokról van szó, alkalmazott névtani is.

* Készült az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával.

¹ Orosz nyelven egyelőre csak az első 18 fejezet olvasható.

² VERMES ALBERT (2015) a relevanciaelméleti keretet felhasználva ír a különböző kontextuális szintek, a mikro-, mezo- és makrokontextus szerepéről a tulajdonnevek fordításában. Jelen tanulmány nem vonja be a relevanciaelméletet a kutatásba, az egyes szintekhez egyéb szempontokat rendel.

2. A szövegtörzskorpusz. A geszta fordításai közül a három román nyelvű kiadás (R1., R2., R3.) és az angol fordítások (A1., A2.) példáján mutatom be a személynévközlést meghatározó tényezőket. A számos idegen nyelvű fordítás közül az angolokat nemzetközi voltak miatt, a románokat pedig a geszta román történetírásban betöltött szerepe miatt tartom fontosnak (bővebben l. BÁTORI 2019: 56–57). A román történelem szakos hallgatók a történelmük forrásaként ezeket a kiadásokat olvassák, így a szövegtörzskiadásokat ismerve nem meglepő a számos téves gondolat akadémiai szintre történő emelése és a köztudatba való beáramlása sem.

A kiválasztott idegen nyelvű fordítások vizsgálata mellett útmutatóként PAIS DEZSŐ 1975-ös magyar nyelvű fordítását használom (M.). Az e kötetben található faksimile is a könnyebb tájékozódást szolgálja; ennek adatait An. rövidítéssel jelölöm. Az eredeti szövegben szereplő személyneveket JAKUBOVICH és PAIS 1937-es, SRH.-beli átirata alapján gyűjtöttem össze (SRH.); a tanulmányban megjelenő latin nyelvű példák is ezt az átirást követik. Az alábbiakban röviden bemutatom a kiválasztott idegen nyelvű fordításkiadások mellett közölt szövegeket (bevezetők, mellékletek), kiemelve a személynevekkel kapcsolatosan (esetlegesen) megfogalmazott fordítási elveket, módszereket, illetve azon meglátásokat, melyek hatással lehettek a nevek fordítására. A különféle Anonymus-kiadványok hálózatszerű kapcsolatban állnak egymással. A fordítások vizsgálatok e kapcsolatokra is tekintettel kell lenni, hiszen egy-egy névalak közlésmódját meghatározhatják az alapként szolgált átirat(ok) vagy egyéb fordítás(ok).

2.1. Az első román fordítás (R1.). Anonymus szövegének első román nyelvű fordítása MIHAIL BÉSAN (1838–1908) közjegyző érdeme. Ő (a későbbi román fordítókkal ellentétben) biztosan rendelkezett magyar nyelvismerettel, hiszen tanulmányait Nagyváradon, később pedig Budapesten végezte (vö. ROKOLYA 2016: 22). Fordítása a Szébenben kiadott Transilvania folyóirat három egymást követő számában jelent meg. A bevezető szöveget feltehetően a folyóirat valamely szerkesztője írhatta, mivel BÉSANRÓL E/3-ban beszél, így nem meglepő, hogy a szórványokkal, illetve tulajdonnevekkel kapcsolatos fordítási kérdések nem merülnek fel. A szerző kiemeli a műnek a román történetírásban betöltött fontosságát, ennek nyomán olyan dokumentumként tekint a gesztára, mely bizonyíték a román nép korábbi jelenlétére a Kárpát-medencében.

BÉSAN közöl ugyan megjegyzéseket az egyes ómagyar tulajdonnevek kiegészítéseként, de jellemzően csak a gesztában szereplő elírásokra hívja fel a figyelmet, akárcsak a fordítás alapjául szolgáló átirat (FEJÉRPATAKY 1892). A későbbi fordításokra jellemző névazonosító igény itt nem jelenik meg. A szövegben megmaradnak a gesztában szereplő névalakok, helynevek esetében néhol a korabeli (1899-es) magyar megfelelőket is olvashatjuk, ha pedig van, akkor a román megfelelőket; a személynevek ilyenén történő azonosítására természetesen kevésbé nyílik lehetőség, esetükben az átvitel módszerét használja (a különböző fordítói eljárások általam használt kategóriáira és megnevezésükre l. VERMES 2005, SLÍZ 2019).

2.2. A második román fordítás (R2.). Ez a fordítás már Nagy-Romániában keletkezett: az Izvoarele istoriei românilor [A román történelem forrásai] című kötet első számában jelent meg 1934-ben, Bukarestben GHEORGHE POPA-LISSEANU fordításában. Az előző fordításhoz képest e kötetnek valamivel hosszabb terjedelmű a bevezetője (1934: 7–21), ám fordításelméleti kérdések itt sem merülnek fel, se a szövegre vonatkozóan,

se a tulajdonnevek viszonylatában. A bevezetőt maga a fordító írta, aki fordításának kettős célt határozott meg: elsődleges célja az volt, hogy a román olvasó ismerje meg a történelmi forrásokat, a másik célja pedig választ adni azoknak (ti. a magyaroknak), akik történelmi jogokra hivatkozva olyan területeket követelnek, amelyeket csak egy későbbi időszakban, tehát a románok után birtokoltak (R2. 7). Az R1.-hez képest itt erősebben fogalmazódik meg célként a románok ősiségének a bizonyítása: „mi voltunk a magyarok előtt, nemcsak Daciában, ami nagyon fontos, hanem Pannóniában és a régi Magyarország egész területén” (R2. 8).³ POPA-LISSEANU jelzi, hogy létezik egy előző román nyelvű fordítás is, melynek érdeme, hogy az első, de vannak hibái, és mivel folyóiratban jelent meg, nem szolgálhatta ki a szélesebb közönséget (R2. 8).

A tulajdonnevek közlésére e fordításban jellemző a (nyelvi) változatosság, de leggyakrabban az anonymusi névalakok jelennek meg. A tulajdonnevek bőséges jegyzetapparátussal vannak ellátva, jellemző az egyes nevekhez fűzött etimológiai és azonosító információk közlése. E megjegyzésekben gyakorta jelennek meg a románok ősiségét bizonyító gondolatok, melyeket a harmadik román nyelvű fordítás átvesz, sokszor tovább is magyaráz.

2.3. A harmadik román fordítás (R3.). A legutóbbi román fordítás 1996-ban jelent meg Bukarestben; fordítója a történész PAUL LAZĂR TONCIULESCU. A román fordítások közül itt fogalmazódik meg legerősebben a kontinuitáselmélet bizonyítása: a szerző még amellet is kitartóan érvel, hogy a *P dictus magister* a *Pousa* nevet fedi, a *Pousa* pedig egy trák név Kappadokiából, tehát viselője román volt. Érvelését azzal támogatja meg, hogy a *pousar* 'pihen, megpihen' ige megtalálható a portugálban is, a braziliai portugálban pedig a főnévi *pouso* 'hely' jelentésben. Másik érve az, hogy Romániában Bihar, Szilágy és Vâlcea megyében több településnév is őrzi ezt a nevet: *Păușa* (R3. 3).

A fordítás mellékletei között szerepel egy lista a nevekről, melynek címe: „Román államalakulatok, román személyek, román toponimák és román helybeliek, akiket a magyarok találtak Pannóniába és Erdélybe való bejövételükkor 896-ban – Anonymus nyomán”⁴ (1996: 40). Ebben a névlistában románként látjuk viszont a gesztában szereplő legtöbb helynevet (*Bolotun/Lacul Balaton, Ferteu, Sepel, Buduuar/Buda, Nougrad, Olpar, Zotmar/Sătmar, Teteuetlen, Gemelsen, Iqfon, Peturgoz, Loponsu, Tekereu* stb.) és személynevet (*Ahtum, Gelou, Menu Morut, Iula, Turda, Velequius* stb.). A szöveget kísérő lábjegyzetekben a fordító igyekszik a legtöbb személyről bebizonyítani, hogy román származású. Erre gyakorta elégséges az, ha a név latinosan szerepel a gesztában: „Salanus egy román vezér latin neve”⁵ (1996: 13); „Velec, Veluc vagy Veluquius, Anonymus megnevezése alapján a név román, lásd még Munții Veluchi Macedóniában. Veluc és Zoloucu együtt küldettek a Menu Morout-hoz, akivel egy nyelvet beszéltek [ti. románt]”⁶ (1996: 18); „Gyla Iulá-ra

³ „Noi am fost, înainte de Unguri, nu numai în Dacia dar, ceea ce este de o extremă importanță, și în Pannonia și peste tot locul în vechia Ungarie.” A továbbiakban a román szövegrészek fordításait – amennyiben külön nem jelzem – saját fordításomban közlöm.

⁴ „Organizații statale românești, personalități române, elemente toponimice române și localnici găsiți de unguri în Pannonia și Transilvani la invadarea acestora la anul 896 – conform Anonymus.”

⁵ „Salanus este numele latin al unui duce român.”

⁶ „Velec, Veluc sau Veluquius, astfel cum îl menționează Anonymus, este nume românesc. V. Munții Veluchi în Macedonia. El a fost trimis împreună cu Zoloucu, fiind din același neam și vorbind o limba care le permitea să se înțeleagă cu Menu Morout.”

vagy Iuliu-ra vonatkozik. Alba Iula [ti. Gyulafehérvár] vezére, ortodox keresztény, román származású, Szent István király édesanyjának, Saroltának [!] a testvére⁷ (1996: 20). A szerző minden olyan nevet, melyet Anonymus latin képzővel vagy raggal látott el, románnak tekint, mindezeket túl számos magyar nevet (ezáltal helységet, települést, várat) is valódi érvelés nélkül román eredetűnek minősít.

2.4. Az első angol fordítás (A1). Az első angol nyelvű gesztafordítást MARTYN RADY készítette 2009-ben. A fordításhoz csatolt bevezetőben a gesztát MACARTNEY (1953: 59) nyomán „a leghíresebb, a leghomályosabb, a legbosszantóbb és a legmegtévesztőbb”⁸ korai magyar szöveggént határozza meg. A fordítások bevezetőjében nyelvemlékünknek egyfajta bemutatását olvashatjuk. Ezekre nem térek ki részletesen minden esetben, érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy a fordító szokatlan szempontból közelíti meg a témát. RADY említést tesz arról a „politikai poggyásról” („political baggage”), amely a geszta utóéletét jellemzi. Ezzel összefüggésben szól arról a véleményről, miszerint az anonymusi mű a trianoni békeszerződés során is meghatározó volt a Romániához csatolandó területek megállapításában. Hivatkozik továbbá egy, a román állam által fizetett, a *The Times*-ben 1987-ben megjelent cikkre, mely a románok feltételezett Kárpát-medencei kontinuitását a geszta vlachokat említő részeivel támasztja alá. Erre vonatkozóan RADY nem foglal állást, de hozzáfűzi, hogy a modern tudományosság az EU létrejötté, illetve a schengeni egyezmény óta nem tekint politikai célzattal a műre. Ironikus módon jegyzi meg továbbá, hogy „csak a dinoszauruszokat érdekli, hogy hol ki volt az első”, de „távoli akadémiai sarkokban a jura korszak még mindig nem teljesen ért véget”⁹ (A1. 680).

A gesztát helynévregényként határozza meg: szól P mester munkamódszeréről, mely szerint helyneveket felhasználva alkotta meg a személyek és a cselekmények nagy részét; ugyanakkor jelzi, hogy bizonyos, a gesztában leírt események valóságosak. Ezután ír a magyar *-nec* ragról, ezzel bizonyítva Anonymus magyar nyelvismeretét; jelzi továbbá, hogy a török nyelvet is ismerhette (A1. 683). Biztosan csak annyit állít, hogy a neve kezdőbetűje P, barátja, N viszont szerinte valószínűleg irodalmi fikció.

A hely- és személynevek közlésére vonatkozóan nem törekszik az egyes nevek modernizálására, véleménye szerint ugyanis a modernizálás akár félreértésekre is okot adhat. Azokat a tulajdonneveket viszont, melyek transzparenssek és latinul szerepelnek a gesztában, angol fordításban (ti. jelentésbeli fordítással), a szükséges történelmi és nyelvészeti információkat pedig lábjegyzetben közli (A1. 684–685).

2.5. A második angol fordítás (A2). A *Gesta Hungarorum* második angol változata 2010-ben jelent meg MARTYN RADY és VESZPRÉMY LÁSZLÓ fordításában. A román fordításokkal ellentétben, melyek kizárólag történelmi szöveggént tekintenek a műre, e kiadás fordítói – hasonlóan az A1.-hez – a gesztát nem csupán történelmi, de irodalmi műként is meghatározzák (A2. xxvii). A bevezetőben kitérnek a fordítási problémákra is; ilyen például a társadalmi helyzetre utaló korabeli megnevezések fordítása: *dux*, *nobilis*, *jobagio*.

⁷ „Gyla se refera la Iula/Iuliu, ducele de Alba Iula, creștin ortodox, român de origine, frate al mamei lui Stefan cel Sfânt, numita Sarolta.”

⁸ „the most famous, the most obscure, the most exasperating and the most misleading”

⁹ „only the dinosaur care about who was where the first”; „in remote academic corners the Jurassic Age is still not quite over”

A szerzőpáros szerint (is) a nevek fordítása a legkérdésebb, hiszen kevés itt felbukkanó személynév ismert más forrásokból, a legtöbbjük ugyanis Anonymus találmánya. A fordítók a nevek rekonstrukcióit használták (bevallásuk szerint megfontolásaikat az Anonymus neveivel kapcsolatos nyelvészeti szakirodalomra építve), melléjük útmutatóul a párhuzamos latin szöveg áttekintését is ajánlják. A földrajzi nevekre részletesebben kitérnek: esetükben az angol megfelelővel vagy ennek hiányában az elhelyezkedésüknek megfelelő mai államnyelvi (magyar, román, szlovák, szerb stb.) helynévvel történő behelyettesítést választották. Véleményük szerint e megoldás ugyan anakronisztikusnak tűnhet, mégis ez segíthet leginkább az olvasónak a tértéren történő tájékozódásban (A2. xxv–xxxviii); megoldásuk tehát merőben eltér az A1. megfontolásától.

3. Az adatbázis. Az előző részben bemutatott kiadványok (SRH., M., R1., R2., R3., A1., A2.) felhasználásával készült az a kutatásom alapjául szolgáló adatbázis, mely a geszta hely- és személyneveit, illetve közsői szórványait tartalmazza. Az anonymusi szövegből összesen 1490 adatot gyűjtöttem; ebből 845 személynévi előfordulás. Összesen tehát jelenleg 7 x 845 személynévi adattal dolgozom, ez előnye és hátránya is kutatásomnak. Előnye, hogy a személynevek fordítása kapcsán felmerülő problémák egy színes palettáját láttatja, a szöveg történeti volta ezt tovább is árnyalja; ugyanakkor hátránya, hogy e nagy adathalmaz nehezen kezelhető. Jelen tanulmányban ezért nem is törekszem az adatok külön történő bemutatására, helyette a fordítás során általában megjelenő problémákat igyekszem anonymusi példákkal szemléltetni.

Minden adatnak minden egyes előfordulását felvettem. Ez főképpen azért indokolt, mert egy-egy személynév, melynek ugyanaz a denotátuma, több változatban is megjelenhet (ennek okait részletesen l. a **4.2.1.** pontban). Ennek a következményeként fordításaik is különbözhetnek (l. pl. az 1. táblázatot), tehát veszteséggel járna, ha nem lennének tekintettel minden előfordulásukra.

1. táblázat: Egyazon denotátumot jelölő nevek különböző változatai és fordításaik

Fej.	SRH.	M.	R1.	R2.	R3.	A1.	A2.
14.	<i>Arpadium</i>	<i>Árpád</i>	<i>Arpad</i>	<i>Arpadiu</i>	<i>Arpad</i>	<i>Árpád</i>	<i>Árpád</i>
14.	<i>Arpad</i>	<i>Árpád</i>	<i>Arpad</i>	<i>Arpad</i>	<i>Arpad</i>	<i>Árpád</i>	<i>Árpád</i>
56.	<i>Athonem regem</i>	<i>Ottó</i>	<i>Atho</i>	<i>Atho</i>	<i>Atho</i>	<i>Otto</i>	<i>Otto</i>
56.	<i>Hoto rex</i>	<i>Ottó</i>	<i>Hoto</i>	<i>Hoto</i>	<i>Hoto *Otto cel Mare</i>	<i>Otto [Hoto]</i>	<i>Otto</i>

Az adatbázisban a denotátumokra történő keresést a denotátum szerinti azonosító, azaz a lemma teszi lehetővé. Minden denotátumhoz két lemmát rendeltem, egy mai magyart az M. alapján és egy anonymusit az SRH. alapján. Ha több variánsa van egy névnek vagy közsónak, mindegyiket felvettem; pl. M. *Tas*, SRH. *Tosu/Thosu*. Az adatokat további információkkal egészítettem ki: a fejezet száma, amelyikben szerepel, a szűkebb kategória (pl. király, magyar hétvezér egyike, kun vezérek egyike, idegen vezér); jelölöm továbbá azt, ha egy név tövéghangzós; az összetett neveket; az ómagyar *-nec* ragos személyneveket

és a névválasztási módszereket (vö. SZENTGYÖRGYI 2010); ezek a különböző jellegű keresést teszik lehetővé az adatbázisban.¹⁰

4. A személynevek fordítását befolyásoló tényezők a kontextus különböző szintjein. VERMES ALBERT (2015) külön tárgyalja a kontextus különböző szintjein (mikro-, mezo- és makrokontextus) felmerülő névfordítási problémákat. A szintek illetően történő szétválasztása az anonymusi személynevek kapcsán felmerülő, a névfordítást befolyásoló/meghatározó tényezőket is segít rendszerezni, áttekinthetőbbé tenni.

4.1. A mikrokontextus. A mikrokontextus szintjén a tulajdonnévre irányul a figyelem, mégpedig arra, hogy maga a tulajdonnév hogyan befolyásolja a fordítási lehetőségeket. VERMES (2015) a tulajdonnév logikai és enciklopedikus tartalmának a megléte vagy hiánya mentén írja körül a fordíthatóság kérdését. Véleményem szerint SLÍZ (2019) ennél átfogóbb képet nyújt a név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők kapcsán, így mikroszinten többnyire az általa bemutatott szempontokat alkalmazom. A tulajdonnév, a névterjedelem, a nominativusi alak és a névfajta felismerése, értelmezése mind meghatározza a fordítást (SLÍZ 2019: 22–31). A következőkben az említett szempontokat mutatom be. Az egyes szempontokhoz rendelt példák gyakran összekapcsolódnak, esetenként egyéb szinteken is relevánsak, ám az áttekinthetőség miatt külön fejezetekben tárgyalom őket. Az itt bemutatott problémák olyan típusproblémákat mutatnak be, melyek a névfordításra általánosan jellemzők, tehát bármilyen névfordítási helyzetben előfordulhatnak.

4.1.1. Tulajdonnévként értelmezés. A tulajdonnevek fordítását megelőzi azok felismerése és értelmezése. E feladat a kortárs szövegek fordítóit is kihívás elé állítja (vö. FARKAS 2007: 171), a történeti szövegek fordítói számára pedig még nagyobb kihívást jelent. Az eredetileg huszonnégy lapból álló hártayakódexen megmaradt szövegben a fordítónak mintegy 1400 tulajdonnevet kell felismerie, melyek között számos ómagyar, latin és néhány egyéb nyelvű (pl. német, l. SRH. *Etilburgu*, *Ecilburgu*) is található. A geszta latin nyelvű, elsősorban tehát a latin nyelv ismerete szükséges a fordításához, másodsorban azonban a benne található ómagyar szórványok miatt magyar nyelvi és magyar nyelvtörténeti ismeretek is szükségeltetnek – ez mindenképp megnehezíti a fordítók munkáját.

A tulajdonnevek felismerésében segíthet(ne) a nagybetűs kezdés, ám – mint ahogyan SLÍZ MARIANN (2019: 22) megállapítja –, ez nem nyújt minden esetben fogódzót, hiszen nem minden írás hangjelölő, nem minden nyelvben kezdik nagybetűvel a tulajdonneveket (illetve egyes nyelvekben nem csak azokat kezdik naggyal), és például az ómagyar kori szövegekben sem kezdtek következetesen nagybetűvel a tulajdonneveket. A geszta faksimiléjét olvasva hamar feltűnik, hogy a tulajdonnevek csak helyenként szerepelnek nagybetűvel. A nagy- és kisbetűs kezdés kapcsán nem jellemző a következetesség, a nevek nagybetűs írása csupán akkor történik meg, ha a nevet pont vagy vessző előzi meg, de ez sem egységes. A kutatástörténet még adós egy nyelvtörténeti igénnyel elkészült átirattal, az eddig megjelent átiratokat ugyanis jellemzően történészek készítették, így a nyelvemlékkiadás szabályait, hagyományait ezek a kiadások nem tükrözik. Ebből az okból kifolyólag a geszta átirásai sem feltétlenül következetesek, mint az az ómagyar tulajdonnevek

¹⁰ A tanulmányban példaként szereplő táblázatokban terjedelmi okok miatt a felsorolt információkat nem közlöm.

és közsók közlésében is megmutatkozik. A fordítások pedig jellemzően átiratok alapján készülnek, ezért a következetlenségek a fordításokban is megjelenhetnek.

A modern fordításoktól elvárás, hogy igazodjanak a célnyelv helyesírásához, és ennek függvényében közöljék a tulajdonneveket. A nagy- és kisbetűs közlés azt tükrözi, hogy a fordító az adott nyelvi elemet tulajdonnévnek tekinti-e vagy sem; de természetesen más (pl. jegyzet) is eligazíthatja az olvasót. A probléma szemléltetésére egy helynévi példát tartok a legalkalmasabbnak.

2. táblázat: Tulajdonnévként értelmezett közszó

Fej.	SRH.	M.	R1.	R2.	R3.	A1.	A2.
51.	<i>ad castrum belland</i>	<i>hadakozva a vár felé</i>	<i>fortăreața Belland</i>	<i>castrul Belland</i>	<i>fortăreața Belland</i>	<i>set out to make war on the castle</i>	<i>attack the castle</i>

Az R2. és az R3. *Belland*-hoz fűzött lábjegyzetében azt olvashatjuk, hogy az említett várat eddig nem azonosították. Nem is csoda, hiszen a *belland* nem egy várnak a neve, hanem egy közszó, mely helyesen *bellando*, ezt az SRH. (103–104) is jelzi: „Tertito autem die ordinatis exercitibus (sic) **ad castrum belland(o)*** egressi sunt [...]. *Recte: bellando.” PAIS a következőképp fordítja az anonymusi részletet: „Harmadnap pedig elrendezték seregeiket, s aztán **hadakozva a vár felé** indultak” (M.). (Kiemelések tőlem: F. B. Gy.) Az első Anonymus-kiadások az *ad castrum belland*-ot *Belland vár*-nak értelmezték, HELL MIKSA az 1772. évi térképén még fel is tüntette (VESZPRÉMY 1999: 68). FEJÉRPATAKY 1900-as átiratában a *belland* kapcsán a következőt jegyzi meg: „A Névtelen jegyző itt, mintegy elfeledkezvén, Byhor helyett – mi szintén lehet Bjelihoradból – Bellaradot ír, mi nagyon hasonlít Szvatoplugnak – a magyar felfogás szerint Marot fiának – mondai székhelye Welehrad nevéhez” (FEJÉRPATAKY 1900: 453). Az R1., R2. és R3. FEJÉRPATAKY átiratai (1892, 1900) alapján készültek, a tévesztés tehát innen, illetve még korábról ered.

Az előző példán azt láthattuk, hogy miként értelmezik tévesen a közszót tulajdonnévnek; ennek a fordítottjával az eddig összegyűjtött adatok között nem találkoztam. Feltűnő viszont, hogy az R1. két közszóit szórványt nagybetűvel kezd: *Zerelmu* és *Almu*; ez véleményem szerint nem magyarázható a tulajdonnév és a közszó felcserélésével. Az ilyen esetekben első lépésként mindig érdemes megnézni a fordítás alapjául szolgáló szöveget, vagyis itt FEJÉRPATAKY 1892-es átiratát, mely párhuzamosan lett közölve, így könnyedén ellenőrizhető: ebben e szórványok mindenféle kiemelés nélkül, kisbetűvel jelennek meg. A nagybetűsítésnek tehát egyéb okát kell keresnünk. Fontos látni, hogy ez az a két szórvány, mely egy-egy név etimológiai magyarázatoként, ómagyarul jelenik meg a szövegben. Egyéb magyarázatok esetében (l. pl. SRH. *Muncas*, *Loponsu*, *Esculeu*) Anonymus latin szavakkal írja körül a feltételezett etimológiai jelentést. A latin nyelvű magyarázatok pedig távolabb állnak az adott magyar tulajdonnévtől, mint a magyar nyelvű magyarázataik – tehát a nagybetűsítést a tulajdonnév előzményeként említett magyar közszó indokolhatja.

Az *almu* az *Almus* név magyarázatoként szolgál. A szövegből is nyilvánvaló, hogy az *almu* közszó, mely az R1.-ben a következőképp szerepel: „*Almu*” (*álmom*). Maga a szórvány idézőjelben jelenik meg, zárójelben pedig a mai magyar megfelelőt látjuk viszont. Az R1. *Zerelmu* magyarázatához idézem a vonatkozó részletet: „au numit acel loc »*amabil*«, ce se tálmačesce în limba lor *zerelmes*, fiindcă au prețuit mult acel loc, și din

điua aceea până ađi acel loc se numesce dela *Zerelmu*, *Zerenche*¹¹ (kiemelések tőlem: F. B. Gy.). A *zerelmes* kisbetűvel, egyszerű közzsóként jelenik meg; ennek a szónak maga Anonymus adja meg a latin fordítását, melyet itt idézőjelben románul olvashatunk. Mindkét szó közzsó, ezért a nagybetűsítés nem indokolt. A *Zerelmu* a szövegben közvetlenül a *Zerenche* tulajdonnév mellett áll, mindkettő magyar nyelvű, illetve Anonymus magyarázata szerint a *Zerenche* közvetlen etimológiai előzménye a *Zerelmu*. Tehát itt is megvan (mint az *Almu* és az *Almus* esetében) a nyelvi azonosság, illetve a közzsó és a tulajdonnév közötti explicit kapcsolat; Anonymus magyarázata szerint a *zerenche* csupán egy lépésnyire van a tulajdonnévvé válástól.

4.1.2. A név terjedelme. A név terjedelmének a megállapítása egyrészt névelméleti, másrészt az alkalmazott névtani problémák egyike, mely minden névfajtat érint. A helynevek és a személynevek kapcsán többen is foglalkoztak már a kérdéssel. Megjelenik a szótárkészítés folyamatában is, amint erre RESZEGI (2008: 135–144) rámutatott a helynevek névterjedelme kapcsán. A név terjedelmének a megállapítása a név fordításakor is a megoldandó feladatok egyike, és természetesen összefügg a közzsó–tulajdonnév elhatárolásának a problémájával is. A névkiegészítők kapcsán ezt FARKAS (2007: 80–81) is érinti: véleménye szerint fordítási hibát eredményezhet az, ha egy közzsói jellegű névkiegészítő tulajdonnévi elemként értelmez a fordító; ugyanakkor megállapítja, hogy a névhasználati hagyomány is hathat a névkiegészítők fordítására.

A Gesta Hungarorumban számos olyan név van, melynek fordításakor el kell dönteni, hogy a tulajdonnévi elem mellett szereplő közzsói lexéma a név részeként vagy attól független közzsóként fordítandó; ennek megítélésében nem feltétlenül támaszkodhatunk a megfelelő mai névalakokra. Amint azt RESZEGI is megállapítja az ómagyar kori helynevekre vonatkozóan, a későbbi adatok figyelembevétele félrevezethető lehet, mechanikus visszavetítésük nem célravezető, az egyes névalakok ugyanis folyamatosan változnak (2008: 141). Mindezeket túl számolnunk kell a szinkrón variánsokkal is. A név terjedelmére vonatkozó kérdés a geszta személyneveire vonatkozóan is releváns. HAJDÚ (1999: 277) megállapítja, hogy a személynevek mellett álló közzszavak a név részei, függetlenül a helyesírástól. Érvelését azzal igazolja, hogy a *Kovács néni* és a *Kovács bácsi* közt csak a közzsói névkiegészítő jelenti a különbséget. A geszta személyneveiben szereplő közzsói névkiegészítők az angol fordításokban az angol szokás szerint következetesen nagybetűvel jelennek meg (pl. *King* 'király', *Duke* 'vezér'), az SRH.-ban, valamint a magyar és román fordításokban ezek mindig kisbetűsek; ez a különbség tehát csak a helyesírási szokás következménye.

4.1.3. Az esetrag felismerése. A fordítók számára a latinul közölt név nominativusi alakjának, illetve valamely függő esetnek vagy akár a magyar ragnak a felismerése is gyakran gondot okoz. Ezt a problémát röviden HORVÁTH (2008: 36) is érinti a lengyel vocativusi eset kapcsán. Azon ómagyar neveket, melyeknek a végződése megegyezik a latin végződésekkel, Anonymus latin ragozással illeszti be latin nyelvű szövegébe (pl. *Atthila* : *Atthile*; *Almus* : *Almo*). Az efféle ismert, illetve a szövegben gyakran előforduló nevek alakjának a felismerése a fordítók számára általában nem okoz gondot: Gen. *Atthile* – Nom. *Atthila*, Abl. *Almo* – Nom. *Almus*, Gen. *Tuhuti* – Nom. *Tuhutum*. A megfelelő

¹¹ „úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme; attól a naptól egészen mostanáig a szerelemről Szerencsének hívják a helyet.” (M.)

eljárás tehát az, ha a fordító felismeri a nevek ragozását, és a célnyelvnek megfelelően illeszti be a nevet a szövegbe.

A következőben egy szövevényes esetet mutatok be, melyben az esetrag fel nem ismerésével összefüggésben a név azonosításának problémája is felmerül. Az SRH.-beli *Biuiia* és *Bue* egyazon szereplő neve; a magyar fordításban ezért mindkettő *Bolya*-ként jelenik meg. A név mindkét előfordulása egyértelműen utal arra, hogy egyazon személyről van szó. SRH. 24: „minor Gyla cum duobus filiis suis *Biuiia* et Bucna” (M. 24. „a kisebbik Gyula a két fiával, *Bolyával* és *Bonyhával*”); SRH. 27. „minorem Geulam patrem *Bue* et Bucne” (M. 27. „a kisebbik Gyula, *Bolya* és *Bonyha* apja”). (Kiemelések tőlem: F. B. Gy.) A név szövegbeli első előfordulása az An. *biuiia* (a nominativusi alakkal formálisan megegyező) ablativusban szerepel, a második előfordulása, An. *bue* pedig genitivusi alakban. Az An.: *biuiia* alak valószínűleg elírás, ezt KISS LAJOS is jelzi a *Buja-hegy*-gyel kapcsolatos névmagyarázataiban (1991: 75): „1150 körül/XIII–XIV. század: *Biuiia* (ᵛ. *Buua*)”. Ha a *Buua* és *Bue* neveket látjuk egymás mellett, akkor már nyilvánvalóbb, hogy egyazon név különböző ragozásáról van szó. A fordítók a következőképp illesztették a szövegbe e nevet:

3. táblázat: Esetraggal ellátott név és fordításai

Fej.	SRH.	M.	R1.	R2.	R3.	A1.	A2.
24.	<i>Biuiia</i>	<i>Bolya</i>	<i>Bivia</i>	<i>Biuiia *Biuiia sau Bue, ung. Bolya.</i>	<i>Biuiia</i>	<i>Biuiia</i>	<i>Bolya</i>
27.	<i>Bue</i>	<i>Bolya</i>	<i>lui Bue</i>	<i>lui Bue</i>	<i>lui Buc</i>	<i>Bua</i>	<i>Bolya</i>

Az R1. és az R3. fordítója nem ismerte fel, hogy a két névalak azonos személyt jelöl. Az R1. a *Bivia* alakban az eredeti *u* betűt *v*-re cserélte, ezáltal a két névalak vizuálisan még távolabb került egymástól. Eljárásának oka lehetett talán a Magyar Tudományos Akadémia latin szövegekre, ezen belül az *u* és *v* betűkre vonatkozó szabálya (vö. SRH. xiii). Azonban a fordítás alapján szolgáló átirat (FEJÉRPATAKY 1892) *Biuiia*-ként közli a nevet (a latinban egyébként az *u* és a *v* allográfok, ennek megfelelően egyenértékű változatként szerepelhetnek). Az *u* és a *v* felcserélése miatt e két névelőfordulás még kevésbé tükrözi a személy azonosságát. Az R1. *Bue* szövegbe illesztésekor a névben megmaradt a latin genitivusi végződés, emellett pedig megkapta az ezzel egyenértékű román birtokos névmást is: *lui Bue* – ez a kétszeres jelölés miatt nem követendő eljárás. Az viszont kérdés, hogy ebben az esetben mi a megfelelő megoldás. Az lenne-e a követendő eljárás, amivel ebben az esetben az A1. fordítója élt, aki kikövetkeztetett egy alanyesetű **Bua* alakot? Érdemes megfigyelni még az R2. eljárását is. POPA-LISSEANU meghagyja ugyan a névalakokat, de az első előforduláshoz fűzött lábjegyzetben egymás megfelelőjeként tünteti fel a két névalakot, ugyanakkor nem jelzi az esetbeli különbségeket. Az R3. ugyancsak sajátos megoldást választott: feltehetőleg elírásnak tekintette a *Bue* alakot, és *Buc*-ra cserélte. Ez a megoldás viszont még távolabb vezet a *Biuiia*-val történő azonosítás lehetőségétől. Az M. és az A2. – az utóbbi a fentebb bemutatott fordítási elveinek megfelelően – a mai névalakokat közli, számos tévesztési lehetőséget elkerülve ezáltal.

Az anonymusi szövegben arra is találunk példát, hogy noha az ómagyar név végződése nem felel meg a latin főnévi végzések egyikének sem, Anonymus célnyelvhez igazítással (l. SLIZ 2019: 20) latinositja: Acc. *Arpadium* – Nom. **Arpadius*, Acc. *Zuburium* – Nom. **Zuburius*, Acc. *Geloum* – Nom. **Gelous*. Ezekben az esetekben a fordítók nem rekonstruálják

a kikövetkeztethető latinos nominativusi alakot, hanem Anonymus eljárását követve végződés nélkül közlik a szövegben: *Arpad, Zubur, Gelou*.

A *Zuburium* és az *Ircandium* nevek hasonlóképp célnyelvhez igazítással kerültek a latin szövegbe, esetükben az R2. fordítója elhagyja az utolsó, esetragot jelölő *-m* betűt, helyette a *Zuburiu* és az *Ircandiu* névalakokat illeszti a szövegbe. Az így kapott *-iu* végződés talán azért sem lehetett számára idegen, mert ez gyakori a román férfi személynévek között: *Flaviu, Horațiu, Inocențiu, Oliviu* stb. Ennek eredményeként lényegileg nem létező névalakokat közölt. A fordítás célját ismerve akár arra is gondolhatunk, hogy tudatos románosítási törekvés áll a háttérben. Ezzel összefüggésben például nem biztos, hogy véletlen az sem, hogy az R3.-ban *Horca* helyett *Horea* szerepel. (A román történelemben Horea az 1784-es erdélyi parasztfelkelés egyik híres alakja.)

A fordítóknak tehát több lépcsőben kell gondolkodniuk: 1. fel kell ismerniük, hogy milyen grammatikai esetben szerepel a név, 2. ennek függvényében kell meghatározniuk a nominativusi névalakot, 3. meg kell keresniük a mai magyar megfelelőt, 4. majd el kell dönteniük, hogy mi lesz a megfelelő célnyelvi fordítás.

A fentiekben bemutatott példák azon ómagyar neveket érintették, melyeket Anonymus latin ragozással épített be a szövegébe. A gesztában azonban szerepelnek olyan személynévek is, melyek magyar ragozással kerültek a szövegbe: SRH. *Cundunec, Eleudunec, Oundunec, Tosunec, Bungerec, Ousadunec, Edumer nec, Eudunec, Usubunec*. E nevek megfelelő közléséhez tehát a fordítónak ismernie kell a magyar nyelvet, vagy legalább tudomásának kell lennie arról, hogy a *-nec* egy viszonyrag, és nem a név része. Ez a magyar nyelvű fordítók számára egyértelmű, ennek megfelelően az M.-ben és az A2.-ben ehhez kapcsolódó tévesztésekkel nem találkozunk; illetve azért sem, mert ebben a két fordításban a modernizált névalakokat közölték.

Az R1. fordítójának életrajzából bizonyos, hogy rendelkezett magyar nyelvismerettel. Fordításában ugyanakkor a személynévek *-nec* ragja minden esetben a román *lui* birtokos névmással együtt szerepel: *lui Edumer nec, lui Ousadunec, lui Bungerec* stb. – ez tehát azt jelenti, hogy a mondatbeli viszony magyarul és románul is jelölve van szövegében. BÉSAÑ sem lábjegyzetben,¹² sem egyéb módon nem jelzi ezt a kétszeres jelölést. Fordításának érdeme is lehetne ugyan, hogy megtartotta az eredeti ómagyar viszonyragos névalakokat, de így, magyarázat nélküli formában eljárása inkább fordítói tévedésnek minősülhet. Az R2. fordítójának magyar nyelvtudására utaló jelet nem találtam; fordítása elkészítéséhez FEJÉRPATAKY (1892) és JUHÁSZ (1932) átiratát, illetve PAIS (1926) jegyzeteit is felhasználta. Ő négy esetben, a *Bungerec, Edunec, Edumer nec* és *Tosunec* nevekhez kapcsolódóan – feltehetően JUHÁSZ vagy PAIS jegyzetei nyomán – jelzi a *-nec* viszonyragos szerepét; pl. „a *-nec* magyar dativus rag, mely megjelenik Anonymus latinjában” (R2. 98).¹³ Megjegyzendő, hogy a román birtokos névmás, akárcsak az előző román fordításban is, ennek ellenére mindig együtt szerepel a *-nec* viszonyraggal, kivéve a 47. fejezetben – az ezek alapján várt *lui Eudunec* helyett *lui Eudu* szerepel. Az R3. jegyzetapparátusát áttekintve egyértelmű, hogy alapjául az R2. szolgált, a *-nec* toldalékkal kapcsolatosan viszont nem ad információt, tehát e nevek közlése megegyezik az R1. módszerével. Elképzelhető, hogy ez az elhagyás összefüggésben van a bevezetőben jelzett magyarázattal, miszerint Anonymus

¹² Fordításában ugyan megjelennek lábjegyzetes megjegyzések, ám ezekben jellemzően csak a geszta elírásairól találunk információkat FEJÉRPATAKY (1892) nyomán.

¹³ „Nec este suffixa dativului unguresc, care a trecut în latineasca Anonimului” (R2. 98).

román nemzetiségű volt (R3. 3), ennek a gondolatnak pedig, ha valójában nem is, de látványosan ellentmond, hogy magyar ragos névalakokat használ a szövegben.

Az A1. járt el talán a legpontosabban: az első előfordulásnál lábjegyzetben megadja a *-nec* funkcióját, a szövegben ezt követően nominativusi alakban közli a neveket, szögletes zárójelben pedig megadja a *-nec* ragos alakot: *to Bungere [Bungernece]*.

4.1.4. A névfajta meghatározása. Fordításkor fontos szerepet játszik annak a megállapítása, hogy a tulajdonnév milyen kategóriába tartozik, a különböző névfajták ugyanis más-más fordítási műveletet igényelhetnek (vö. FARKAS 2009: 25, SLIZ 2019: 23–27). A személynevek és helynevek kapcsán jó példa erre a 4.2.2.-ben tárgyalandó *Sunad* esete.

Ebben a részben egy egyszerű személynév uralkodónévként való értelmezéséből adódó hibát mutat be. A gesztában két Gyula szerepel, ők rokonságban állnak egymással: Horka fiának, Gyulának az unokaöccse a kisebbik (ti. fiatalabb, ifjabb) Gyula. A kisebbik Gyula kétszer szerepel a gesztában, a név mindkét előfordulásában a *minor* jelzővel ellátva: SRH. 24. *minor Gyula*, SRH. 27. *minorem Geulam*. Ebben az esetben a *minor* nem tekinthető az uralkodónevekre jellemző állandó jelzőnek, nem része a tulajdonnévnek, a szövegben csupán megkülönböztető jegyként szerepel. Az R2. és az R3. fordítója viszont állandó jelzőként értelmezte, ezért uralkodónévként fordította: *Gyula cel Mic*, *Geula cel Mic*. E két fordításban a személynévi elem átvitel eredményeként alkotja a név részét, a *cel* a román uralkodónevekre jellemző, melléknév előtt álló névelő (ro. articol adjectival), a *Mic* pedig a *minor* román nyelvű jelentésbeli fordítása, mely a nagybetűsítés miatt képezi a név részét. A román uralkodónevek jellemzően erre a szerkezetre épülnek: *Mircea cel Bătrân*, *Alexandru cel Bun*, *Ștefan cel Mare* stb. A gesztában szereplő Szent István király és Szár László is ebben a szerkezetben jelenik meg: *Ștefan cel Sfânt*, *Ladislau cel Pleșuv*. A *minor Gyula* esetében tehát ez a fajta fordítás nem indokolt. E probléma természetesen a névterjedelem kérdésével is összefügg, illetve mivel a névfajta megállapításában a szöveg szintjű ismeretek is fontos szerepet játszanak, a mezokontextus szintjén is tárgyalható.

4.2. A mezokontextus szintje. A mezokontextus szintje, más terminussal a ko-textus a szöveg szintjének feleltethető meg. Az előző fejezet általános problémákat mutatott be, az ott felsorolt szempontok bármilyen szövegtípusban előfordulhatnak. Ezen a szinten viszont a tulajdonneveknek a konkrét szövegbeli kapcsolatára helyeződik a fókusz. VERMES (2015: 18) az egyazon névelem különböző fordítási módszerekkel történő beillesztését sorolja ide; erre számos példát találhatunk a geszta fordításaiban. A geszta tulajdonnevei történeti voltak, illetve a közöttük fellelhető kapcsolatok miatt különlegesek, így ezen a szinten egyéb szempontok is számításba veendők: 1. a szöveg történeti jellegéből adódóan természetes, hogy egy-egy tulajdonnév különböző helyesírással szerepel benne, s ennek kapcsán a fordítónak el kell döntenie, hogy helyesírási szempontból egységesíti-e a neveket, vagy meghagyja eredeti alakjukban; 2. a geszta egyik sajátossága, hogy a helynevek és a személynevek szoros összefüggésben vannak egymással, és erre természetesen a fordításkor is figyelemmel kell lenni; 3. a könnyebb szövegértelmezés érdekében a geszta fordított szövegeihez gyakran csatolnak térképeket, amelyeken helynevek mellett személynevek is szerepelnek, így fontos szempont, hogy a térképek valóban segítségül szolgáljanak az olvasók számára.¹⁴

¹⁴ A geszta szövege és a mellé csatolt térképek kapcsolata VERMES (2015) nyomán, hasonlóan a cím és a szöveg kapcsolatához, az összevont makro- és mezoszinten is tárgyalható. A szintek illetően

4.2.1. A tulajdonnevek alakváltozatainak a felismerése. A gesztában szereplő tulajdonnevek írásváltozatainak a felismerése és összekapcsolása is a fordítói feladatok egyike. A fordítónak el kell döntenie, hogy célközönsége számára melyik megoldást tartja megfelelőbbnek: vagy megtartja az eredeti szövegben megjelenő írásképet (ezzel vállalja, hogy a szöveg olvasása és annak befogadása több erőfeszítést igényel majd), vagy az egységesítés valamely változata mellett dönt (ez esetben szövege könnyebben befogadható lesz ugyan, de bizonyos tudományos kutatásokra már kevésbé lesz alkalmas). A következőkben bemutatom, hogy milyen típusú alakváltozatbeli különbségekkel találkozhatunk a gesztában:

1. A tulajdonnevek változatbeli különbségeinek egyik oka a *v*, *w* és az *u* betűk váltakozásából¹⁵ adódik, például: *Vsubu* ~ *Usubu*, *Veluc* ~ *Ueluc*. Ezzel összefüggésben említendő a Magyar Tudományos Akadémia eljárása (SRH. xiii.), amely szerint az *e* és az *i* hangok előtt lévő *u* betű következetesen *v*-re cserélendő. Feltehetőleg ezt tartotta be az R1. fordítója, amikor a *Biuia* névalak helyett *Biviá*-t illesztett be a szövegébe, illetve az A2. fordítói, amikor az *Erdeuelu*-t közölték a kiadványukban található térképen. (L. még pl. *Tosu* ~ *Thosu*).

2. Hangtani és/vagy helyesírási változatok: *Boyta* ~ *Voyta*, *Zombor* ~ *Zumbor*, *Gelu* ~ *Gelou* stb. A román fordítások az ómagyar személyneveket jellemzően átvitelrel illesztik be, tehát nem egységesítenek, és hasonlóképp jár el az A1. is; az M. és az A2. a modernizálás mellett az egységesítés mellett is döntött.

3. Elírás az oka annak, hogy *Zobolsu* helyett a szövegben egyszer *Bulsuu* szerepel, feltehetőleg a geszta másolójának figyelmetlensége folytán, a szövegkörnyezetből viszont egyértelműen kiderül, hogy *Zobolsu*-ról van szó. A lejegyző tévesztését a román fordítások nem jelzik.

4. Anonymus archaizáló törekvése okozza a tövéghangzó megléte vagy hiánya miatti írásváltozatokat: *Ound* ~ *Oundu*, *Sarolt* ~ *Saroltu*, *Bors* ~ *Borsu*, *Botond* ~ *Botondu* stb. A *Velec* ~ *Veluc* esetében ezzel szemben Anonymus sehol nem közöl tövéghangzós alakot. Feltehetően más, a tövéghangzó váltakozását mutató nevek hatására az Anonymus által egy helyen latinosított alakban közölt *Velequio*-t az R1. tévesen tövéghangzós alakban közli: *Velucu*. Hasonló tévesztést okozott ugyanebben a fordításban az anonymusi szövegben *Zolta*-nak egy helyen *Zultus*-ként latinosított előfordulása, melyből a fordító egy **Zultu* nevet rekonstruált.

5. Anonymus egyik szövegbe illesztési módszere a nevek latin végződésel vagy raggal történő ellátása. Az emiatt megjelenő alakváltozatok félrevezethetik a fordítót és az olvasót egyaránt (l. *Biuia* ~ *Bue*). Hasonló tévesztéshez vezethet az ómagyar *-nec* rag fel nem ismerése is (l. *Eudunec* ~ *Eudu*).

4.2.2. A hely–személy–esemény korreláció szerepe a fordításban. BENKŐ LORÁND a *Név és történelem* című kötetében (1998a) a gesztában szereplő hely- és személyneveket rendszerszerűen szemléli, közülük a jelen vizsgálat szempontjából kiemelkedő a hely–személy–esemény korrelációjának bemutatására szánt tanulmány (1998b: 11–28). BENKŐ csaknem félszáz esetben állapított meg kapcsolatot a személy- és helynevek

módon történő összevonása viszont más esetekben is indokolt, például a denotátum megállapítása mikro- és makroszinten is releváns probléma.

¹⁵ KRISTÓ GYULA a német nyelvű fordításról írt ismertetésében (1993: 173–176) az *u* és a *v* betűk kapcsán fel is rója a fordítónak a nevek közlésében elkövetett következetlenségeket.

között. A személyek megalkotásában Anonymus ugyanis kihasználta a helynévadásnak azon sajátosságát, hogy a személynévből formáns nélkül keletkezhet helynév, így könnyű volt elhítenie, hogy a helynév pusztán léte a személy létét is igazolja. E megoldásnak BENKŐ négyféle módját említette:

1. A névadási aktust Anonymus belefoglalja a geszta szövegébe: azért visel a hely olyan nevet, mert a geszta valamelyik személye azon a helyen tett valamit (pl. *Csanád, Csepel, Ketel, Szabolcs, Tarcal, Tas, Vajta, Zobor*).

2. Anonymus szerepelteti mind a helynevet, mind a személynevet, de nem beszél a megnevezés tényéről (pl. *Aba*).

3. A kapcsolat – az előző típushoz hasonlóan – rejtett, a hely nincs megnevezve, csak a személy és az esemény, viszont a szereplő olyan nevet visel, amely filológiailag kimutathatóan egy korabeli helynévvel egyezik. Anonymus ezekben az esetekben a kapcsolatot úgy teremti meg, hogy arra a helyre viszi a geszta cselekményét, ahol a személynévvél azonos helynév valóban létezett (pl. *Alaptolma, Apafarkas, Botond, Csák, Ekölcs, Ete, Galád, Gyalu, Gyula*).

4. Nemcsak személynevek, hanem nemzetségnevek is állhatnak ilyen kapcsolatban a helynevekkel (pl. *Baracska, Kalán, Maglód, Tomaj*).

A hely–személy–esemény korreláció a gesztának egy olyan sajátos tulajdonsága, melyet véleményem szerint célszerű szövegszerűen is láttatni, vagyis a fordítások készítésekor ezekre az összefüggésekre is tekintettel kell lenni. Ennek a látványos elmulasztása az A2.-ben érhető tetten. A forrásszövegben a *Sunad* a 11. fejezetben kétszer, egy esetben személynévként, majd egyszer helynévként, azonos alakban jelenik meg. Az azonos hely- és személynévi alakokat a fordításokban a kapcsolat felismerését segítő szerencsés lenne megtartani. Az A2. a fordítási elveiből következően azonban a mai államhatároknak megfelelően közli a neveket, ezért történhetett meg az, hogy a *Sunad* helynév románul *Cenad*-ként szerepel, a személy viszont magyar modernizált megfelelőjén, *Csanád*-ként. A geszta említi a névadás motivációját, miszerint Csanád (*Sunad*) megkapta Ajtony várát, majd saját nevével *Sunad*-nak nevezte el. A helynév és a személynév korrelációja az A2. eljárása nyomán azonban kevésbé lesz egyértelmű az idegen nyelvű olvasó számára, és a kapcsolódó lábjegyzet sem segíti a kapcsolat felismerését.

A szövegszerűen is nyilvánvaló kapcsolatok mellett fordításkor a rejtett kapcsolatokra is figyelni kell. E kapcsolatok különösen az A2.-ben maradnak homályban, a probléma forrása ismét a személynevek és helynevek különböző közlési módja. BENKŐ (1998b: 21) szerint a *Gelu* személynév helynévi eredetű, melyet Anonymus a mai is meglévő *Gyalu* helység nevéből alkotott. Ezt az A2. is jelzi a *Gyalu* (SRH. *Gelu, Gelou*) névhez fűzött lábjegyzetében: „A név a Giläu helynévből ered”¹⁶ (A2. 59). A *Giläu* a *Gyalu* helynév mai román megfelelője. E magyarázattal a szerzők azt sugallják, hogy az anonymusi személynév a román helynévből keletkezett, így ez a megoldás nemcsak félrevezető, hanem a laikus számára a román fordítások által képviselt álláspontot is erősítheti.

4.2.3. Személynevek a fordítások térképein. A gesztafordítások közül térképeket az M.-ben, R2.-ben, R3.-ban és az A2.-ben találunk. Ezek a szöveg értelmezését segítő készültek. Valódi segítségként viszont csak akkor szolgálhatnak, ha a térképen megjelenő

¹⁶ „The name comes from the place name Giläu.”

helynevek, akár személynevek (helynévi szerkezetben), pl. *Ménmarót földje, terra Glad*, megegyeznek a szövegben szereplő névalakkal.

Az M.-ben szereplő, GYÖRFFY GYÖRGY készítette térképen a helynevek megegyeznek a szövegbeliekkel. Különösnek tartom ugyanakkor, hogy a térképen megjelenik *Gyalu vár*: Gyalu a gesztában személyként szerepel, és nincs a szövegben utalás arra, hogy esetleg vára lett volna, vagy vár lett volna róla elnevezve. Mindazonáltal úgy vélem, hogy a gesztafordításokhoz csatolt térképek közül ez a legalaposabban kidolgozott, a térkép valóban segítheti a geszta olvasóit az eligazodásban.

Az R2. térképét maga a fordító, POPA-LISSEANU készítette. A térkép alján megjegyzi, hogy a neveket Anonymus nyomán megtartotta, ehhez egy-két kivételtől eltekintve (*An. Ajitony, Hovos* stb.) tartja is magát. Hasonlóan az M.-hez itt is szerepel *Gyalu vár, Gelou-Vár* alakban, ennek oka feltehetőleg a blach vezér szerepének erősítése. A legfontosabb viszont, amit a térképre ránézve egyből felismerünk, hogy a folyók mentén nemcsak a Kárpát-medence, hanem Nagy-Románia térképe is kirajzolódik, csak éppen helynevek nélkül.

Az R3.-ban szereplő térkép hasonló az R2. megoldásához: képszerűen is közvetíti a románság elsőbbségére vonatkozó elméletet. A geszta személyei közül csak négy, a geszta fordítója által románnak tartott vezér jelenik meg, ez ugyancsak elvi megfontolásból történhetett: *Terra Menu Morout, Gelou quidam Blacus, Terra Gladi Blaci, Terra Salani*. E szerkezetek latin nyelven kerültek a térképre; a latinizálás olyan eszköz a román fordító részéről, amely hitelesíti megfontolásait.

Az A2. térképén nem tükröződik a fordításban használt közlési elv, itt a hely- és személynevek anonymusi alakjait közlik, valószínűleg azért, mert térképre vetítve zavaróbb az anakronizmus, amit a mai hivatalos megfelelők használata idéz elő az angol szövegben. Így viszont ha az angol olvasó szeretné gyorsan ellenőrizni a szövegben olvasott helynevet a térképen, először meg kell keresnie annak anonymusi változatát a latin szöveggözlésben vagy a szöveghez csatolt táblázatban. (E térkép a német fordításhoz csatolt térkép átvétele. E fordítás szövegében sem az anonymusi névalakokat, hanem a modern[izált] névváltozatokat látjuk [SILAGI Hrsg. 1991].) Ezen a térképen öt – helynévi szerkezetben előforduló – személynév szerepel: *Terra Zubur, Terra Salani, Terra Gelou, Terra Glad, Terra Menumorout*. Közülük a *Salani* genitívusi esetben jelenik meg, ennek az lehet az oka, hogy Anonymus ezt a nevet következetesen ragozza, mivel a latinositott név *-us* végződése ezt lehetővé teszi (az anonymusi szövegben a *Zubur* és a *Gelou* ragozott alakjával is találkozunk: *Zuburio, Zuburium, Geloum*).

E rövid fejezetből is kitűnik, hogy a szövegben közölt névalakok mellett a térképeken szereplő nevek vizsgálata is fontos. Az anonymusi személyek kapcsolatrendszerét bemutató ábra egyik kiadványban sem szerepel, pedig véleményem szerint a szöveg értelmezését megkönnyebbítendő legalább olyan fontos lenne, mint a térképek csatolása (erre példát a személyek egy részére vonatkozóan a német fordításban láthatunk: SILAGI Hrsg. 1991: 146–147).

4.3. A makrokontextus szintje. A makrokontextus szintjén tárgyalandók azon problémák, melyek a fordító általános műveltségével (FARKAS 2007: 175), illetve a fordítás céljával, célközönségével, a célnyelvi normákkal állnak összefüggésben (vö. VERMES 2015: 16). A fordító ismereteitől függ a személynév denotációjának a megállapítása – ezt a problémát részletesen tárgyalom ebben a fejezetben. A fordítások céljainak az ismertetésére a gesztakiadványok bemutatásánál kerítettem sort. A cél összefügg a műfaj meghatározásával

is (a geszta mint történelmi forráskiadás, nyelvtörténeti igényű forráskiadás vagy szépirodalmi kiadvány; l. még BÁTORI 2020), mely hatással lehet a fordítói döntésekre.

A denotátum megállapítása az egyik legfontosabb a fordítói feladatok közül, ez alapján tudja ugyanis megtalálni a fordító a név célnyelvi megfelelőjét, ha létezik (SLÍZ 2019: 25–26). J. SOLTÉSZ megállapítja, hogy „a tulajdonnév lefordítása voltaképpen ugyanannak az egyedi denotátumnak megjelölése más nyelv eszközeivel” (1979: 118). A név denotátumának a megállapítása a szöveggörnyezet alapján is megtörténhet ugyan (l. a fentebb bemutatott *Gyula* és a *kisebbik Gyula* esetét), a fordítónak viszont figyelemmel kell lennie a szövegnek az időben, térben, társadalomban történő elhelyezésére. Egy-egy tulajdonnév denotátumának a meghatározásához és ezáltal a célnyelvi megfelelő megállapításához a fordítónak szerteágazó ismereteket kell mozgósítania.

A gesztában szereplő legtöbb személynévnek nincs célnyelvi megfelelője, mivel egy részük csak a magyar történetírásban fontos szereplő, míg a többi személynév Anonymus alkotása. A gesztában felbukkanó személyek közül jellemzően az uralkodók neveinek lehet idegen nyelvi megfelelője. A *Carol minoris* név összetett fordítói művelet eredményeként behelyettesítéssel (lat. *Carol* : m. *Károly* : ro. *Carol* : ang. *Charles*), jelentésbeli fordítással (lat. *minoris* : m. *Kis* : ro. *Mic* : ang. *Lesser*) és a grammatikai szerkezet fordításával jelenik meg (lat. *Carol minoris* : m. *Kis Károly* : ro. *Carol cel Mic* : ang. *Charles the Lesser*) a geszta fordításaiban. E névnek azonban mindhárom nyelvben van célnyelvi megfelelője: m. *Kövér Károly* vagy *III. Károly*, ro. *Carol cel Gros* vagy *Carol al III-lea*, ang. *Charles the Fat* vagy *Charles III*. A fordítások közül a denotátum, azaz a személy azonosítása csak az angol fordításokban történik meg (A1. 723, A2. 117). A fordítások közül az A2. elve szerint a célnyelvi, ha nincs, akkor a mai hivatalos megfelelőjét közlik a tulajdonnévnek. Úgy gondolom, hogy ha helynevek esetében ezt a módszert alkalmazzák (és pl. az SRH. *Warod* helyett szerepelhet a szl. *Tekovský Hrádok*), akkor az uralkodónevek esetében is megengedhető lenne a hasonló szintű változtatás.

A helynevek esetében a denotátum megállapítása összetettebb feladat. Figyelemmel kell lenni ugyanis a névváltoz(tat)ásokra: az így keletkezett névváltozatok nem szinonimák, tehát nem felcserélhetők egymással, mivel időben más denotátumra utalnak. Erre hívja fel a figyelmet MARTINKÓ (1956: 193) is, aki szerint „egy-egy tulajdonnévi formához időben vagy térben több dolog is tartozhat, de a tér-idő koordináta egy meghatározott pontján csak egyetlenegy”. Így például *Szentpétervár* és *Leningrád* nem mondhatók szinonimáknak, mert az időtényező mint változó szerepel a koordinátarendszerben (J. SOLTÉSZ 1979: 38–40). Hasonlóképp időbeli ellentmondást okozott volna például, ha a Ráskai Lea által lejegyzett Margit-legendában szereplő *Insula Leporum*-ot az angol fordításában (CSEPREGI–KLANICZAY–PÉTERFI szerk. 2018) *Margaret Island*-re cserélték volna.

5. Javaslat egy nyelvtörténeti igényű forráskiadás névközlési módszerére. Egy nyelvtörténeti igényű fordítástól elvárható, hogy az ómagyar szórványokat megtartsa (a gesztában jellemzően hely- és személynevek), tehát az átvitel műveletével illessze be a fordított szövegbe. A nyelvemlékek fordítása kapcsán megfontolandó továbbá a szórványemlék-kiadások évszázados gyakorlata (l. ÓmOlv.),¹⁷ mely a magyar nyelvi elemeket

¹⁷ SZENTGYÖRGYI (2017: 370) hívja fel a figyelmet arra, hogy „újban kialakulni látszik egy eltérő szöveggözlési gyakorlat, miszerint a szerzők az általuk bemutatandó, elemzendő névalakokat emelik ki, vagy oly módon, hogy helynévtörténeti munkában elmarad a személynévi szórványok kiemelése

eltérő tipográfiával emeli ki a latin nyelvű szövegből, megtartván az eredeti írásképet (l. pl. a Tihanyi alapítólevél betű szerinti átírását és magyar fordítását: SZENTGYÖRGYI 2014). A latin nyelvű tulajdonnevekre vonatkozóan is hasonló megoldást javasolnék, annak ugyanis oka van, hogy egy-egy név latin és nem magyar nyelven szerepel a geszta szövegében. (A *transparens* nevek esetében alkalmazható például a jelentésbeli fordítás, sokuk ezért van latin nyelven a szövegben; pl. *castrum salis, parvos montes, vadum arenarum*.) A gesztának sajnos még nem készült ilyen kiadása, és talán ez okozza a fordítók bizonytalanságait is. Egy ilyen nyelvelékkiadás segítségül szolgálna azon fordítók számára, akik nyelvtörténeti igényű fordítást kívánnak készíteni, ezáltal biztos támpontjuk lenne arra vonatkozóan, hogy pontosan melyik az a nyelvi elem, amelyet átvitelrel kell beilleszteniük a fordított szövegbe.

Egy nyelvtörténeti igényű nyelvelékkiadás idegen nyelven a szakszövegekéhez hasonló megoldásokat kíván. BÖLCSKEI ANDREA egy tanulmányában (2010: 245–262) a névtudományi szakszövegek példaanyagának angolra fordítása kapcsán fő kérdésként azt jelöli meg, hogy miként valósítható meg a történeti helynevek célnyelvi átültetése szakszövegben a magyarul nem tudók számára. Fordított szakszövegben a helynévi példákban ugyanis nem a denotációt szükséges megfelelően visszaadniuk, hanem azok nyelvi felépítését. Azok az onomasztikai tárgyú munkák, melyekben a fordítónak kell a név szerkezetét megvilágítania az idegen nyelvű olvasó számára, külön tárgyalást igényelnek. A fordítónak meg kell adnia az összes szükséges információt az adott név kapcsán: eredetét, közszoji jelentését, köznyelvi funkcióját.

Hasonlóképp képzelem el a geszta nyelvtörténeti igényű kiadását is: a geszta szövegében szereplő latin és ómagyar tulajdonnevet, illetve a közszoji szórványokat nyelvtörténeti adatként kell értelmezni, és ennek függvényében átvitelrel beilleszteni, majd (jegyzetben) megadni az értelmezéshez szükséges információkat.

Felhasznált források

- A1. = RADY, MARTYN 2009. *The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla. A Translation. The Slavonic and East European Review* 87: 681–727.
- A2. = VESZPRÉMY, LÁSZLÓ – RADY, MARTYN 2010. *Anonymus and Master Roger*. CEU Press, Budapest – New York.
- An. = A geszta hasonmása. In: PAIS DEZSŐ 1975. *Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte GYÖRFFY GYÖRGY. Magyar Helikon, Budapest. 25–72.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatalának Bizománya, Budapest.

[...], vagy úgy, hogy az elemzésbe bevont latin nyelvű névalakok is kiemelve jelennek meg [...].” Ennek kapcsán jogosnak tartom SZENTGYÖRGYI érvelését, hogy (különösen az utóbbi esetben) ez a megoldás „nem igazítja el az olvasót abban a tekintetben, hogy az adott helynevet a szövegközlő magyar nyelvtörténeti adatnak tekinti-e”.

- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1900. I. Béla király Névtelen jegyzőjének műve. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, jegyzetekkel ellátta PAULER GYULA. In: PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR szerk., *A magyar honfoglalás kútfeői a honfoglalás ezredéves emlékére*. MTA, Budapest. 381–463.
- FERNÁNDEZ-KOMLÓSI, CARLES 2008. *Gesta Hvngrorum. Els actes dels hongaresos*. K. n., H. n., <http://mek.oszk.hu/05800/05885/05885.pdf> (2020. 12. 01.)
- GRZESIK, RYSZARD szerk. 2006. *Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum*. Ford. KULBICKA, ALEKSANDRA – PAWLOWSKI, KRZYSZTOF – WODZINOWSKA-TAKLIŃSKA, GRAZYNA. Bevezetés és jegyzetek: GRZESIK, RYSZARD. Societas Vistulana, Krakko.
- JUHÁSZ, LADISLAUS ed. 1932. *P. magister: Gesta Hvngrorum*. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saecula 12–13. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ЮРАСОВ, МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВИЧ 2007–2013. Деяния венгров, магистра П., которого называют АНОНИМОМ. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 1/2: 87–98; 7/1: 68–104.
- LETHENYEI JÁNOS 1790. *Anonymus, az az Béla királynak nevtelen íródeákja Hétmagyaroknak Szitytyából Almos herczeg vezérlése-alatt lött ki-jövetelőket meg-írta*. Petrózai Trattner Mátyás, Pest.
- M. = PAIS DEZSŐ 1975. *Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket ki egészítette és a térképet tervezte GYÖRFFY GYÖRGY. Magyar Helikon, Budapest.
- MÁNDY ISTVÁN 1799. *Magyar Sunád, avagy I. Béla királynak nevtelen író-deákja*. Szigethy Mihály, Debreczen.
- MÚCSKA, VINCENT 2001. *Kronika anonymného notára kráľa Bela (Gesta Hungarorum)*. Rak, Budrevice.
- PAIS DEZSŐ 1926. *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta PAIS DEZSŐ. A Napkelet Könyvtára 14. Magyar Irodalmi Társaság, Budapest.
- POTOCKI, JEAN – SZWAJCER, MARC 1796/é. n. ANONYME Notaire anonyme du roi BELA. GESTA HUNGARORUM. In: REMACLE, PHILIPPE – RENAULT, PHILIPPE – FOURNIER, FRANÇOIS-DOMINIQUE, MURCIA, J. P. – VEBR, THIERRY – CARRAT, CAROLINE éds., *L'Antiquité grecque et latine du Moyen Âge* <http://remacle.org/bloodwolf/historiens/anonyme/bela.htm> (2018. 04. 11.)
- PRAŽAK, RICHARD 1988. *Legendy a kroniky Korunky Uherské*. Vyšehrad, Prague.
- R1. = BÉSÁN, MIHAIL 1899. Cronica notarului anonim al regelui Bela. *Faptele ungurilor. Transilvania* 30: 14–41, 72–105, 132–165.
- R2. = POPA-LISSEANU, GHEORGHE 1934. *Faptele Ungurilor. De secretarul anonim al regelui Bela*. Izvoarele istoriei românilor 1. Editura Bucovina, București.
- R3. = TONCIULESCU, PAUL LAZĂR 1996. *Cronica notarului Anonymus – Faptele ungurilor*. Miracol, Bukarest.
- SILAGI, GABRIEL Hrsg. 1991. *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*. Mitarb. LÁSZLÓ VESZPRÉMY. Throbecke, Sigmaringen.
- SRH. = P. magistri qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum. Szerk. JAKUBOVICH, AEMILIUS – PAIS, DESIDERIUS. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* 1–2. Szerk. SZENTPÉTERY, EMERICUS. Academia Litteraria Hungarica atque Societate Historica Hungarica, Budapest. 1: 33–117.
- SZABÓ KÁROLY 1860. *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. K. n., Pest.
- VESZPRÉMY 1999. = Anonymus: A magyarok cselekedetei. Ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Millenniumi magyar történelem. Források. Osiris Kiadó, Budapest. 7–49.

Hivatkozott irodalom

- BÁTORI GYOPÁRKA 2019. Anonymus Gestájának román fordításaiban szereplő helynevek. In: BAGYINSZKY SZILVIA – BÁTORI GYOPÁRKA – HAVASI ZSUZSANNA – KOROMPAY ESZTER szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 4. Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2017. június 9-10-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet*. Studia Iuvenum Chronolinguistica 5. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 55–64.
- BÁTORI GYOPÁRKA 2020. Az alkalmazott nyelvtörténet lehetséges funkcionális nyelvelméleti háttéréről Anonymus helynevei kapcsán. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 91–99. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- BÁTORI, GYOPÁRKA megj. e. *Posibilitățile traducerii materialului toponimic din opera lui Anonymus*. In: FELECAN, OLIVIU – BUGHEȘU, ALINA eds., *Proceedings of the Fifth International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Multiculturalism in Onomastics. Baia Mare, September 3–5, 2019*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. Megjelenés előtt.
- BENKŐ LORÁND 1998a. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1998b. Helynév – személynév – történés korrelációjának szerepe P. magiszter munkámódszerében. In: Uő, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11–28.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar és angol helynévtípusok kontrasztív vizsgálatának gyakorlati tanulságairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 245–262.
- CSEPREGI, ILDIKÓ – KLANICZAY, GÁBOR – PÉTERFI, BENCE eds. 2018. *The Oldest Legend. Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. CEU Press, Budapest – New York.
- FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és a napjaink fordítási hibáiról, közzsók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
- FARKAS TAMÁS 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? Fordítástudomány* 11/2: 22–35.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynévek közzsók elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2008. Személynévek a szakfordításban. *Névtani Értesítő* 30: 35–40.
- KISS LAJOS 1991. Víz-, hegy- és völgynevek a középkori Heves megyéből. *Magyar Nyelv* 87: 73–77.
- KRISTÓ GYULA 1993. Anonymus – latinul és németül. *Figyelő* 8/1: 173–176.
- KUGLER NÓRA 2020. Az alkalmazott nyelvészet és az elméletek. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 85–90. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- MACARTNEY, CARLILE AYLMER 1953. *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentésánál. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 189–195.
- ÓMOLV. = *Ó-magyar olvasókönyv*. Szerk. JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ. Danubia, Pécs, 1929.

- RESZEGI KATALIN 2008. A régi hegynevek terjedelmének kérdéséről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 135–144.
- ROKOLYA GÁBOR 2016. Egy sajtóriport Temesváron. *Notarius Hungaricus – A Magyar Országos Közjegyzői Kamara lapja* 8: 21–23.
- SLÍZ MARIANN 2019. A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők. *Névtani Értesítő* 41: 13–39. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.1>
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 31–44.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A tihanyi apátság alapítólevele I. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2017. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata. *Magyar Nyelv* 3: 369–374.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2020. Hasznos nyelvtörténet? Bevezetés az alkalmazott nyelvtörténetbe. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–84. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>
- VERMES, ALBERT PÉTER 2005. *Proper names in translation. A relevance-theoretic analysis*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VERMES ALBERT 2015. A kontextus szerepe a tulajdonnév fordításában. *Névtani Értesítő* 37: 9–24.

F. BÁTORI GYOPÁRKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9762-595X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

GYOPÁRKA F. BÁTORI, Personal names in the English and Romanian translations of Gesta Hungarorum by Anonymus

The Gesta Hungarorum is a valuable source of the early history of Europe and Hungary. As a result, several translations in addition to the Hungarian have been published: Romanian, German, Slovak, Polish, Catalan, English, Russian, etc. While some questions regarding the translation of the personal names used by Anonymus are predictable, a comprehensive understanding can only be reached through a complete comparison of all data. Thus, data collection is the first step of research. The current study examines the use of personal names in the English and Romanian translations. Aspects connected to translation are systematised based on the various levels of their context. A detailed analysis of the data brings new aspects to the fore that highlight questions connected not only to the text of the Gesta itself but translation in general. Thus this study is useful not only to a small group of scholars but any who face challenges in the translation of names.

